

राजकीय सिद्धांत
(POLITICAL THEORY)

बी.ए. प्रथम वर्ष - सेम - I

अत्यंत महत्वाचे वस्तूनिष्ठ प्रश्न

१. राज्याच्या कायदानुसार ज्या अधिकारांची व्यवस्था केली जाते त्यांना **वैधानिक अधिकार** म्हणतात.
२. समाजाचा एक घटक या नात्याने नागरिकांना जे अधिकार प्रदान केले जातात त्यांना **सामाजिक किंवा नागरिक अधिकार** म्हणतात.
३. १९५० नंतर चे राज्यशास्त्र म्हणजे **आधुनिक** राज्यशास्त्र होय.
४. **ऑरिस्टॉटलच्या** मते मनुष्य हा समाजशिल प्राणी आहे.
५. १९३४ मध्ये **चार्ल्स मेरियम** यांनी 'राजकीय सत्ता' हा ग्रंथ लिहून सत्तेच्या राजकीय प्रक्रिया दृष्टीकोनाला चालना दिली.
६. युनेस्कोच्या **१९५५** च्या अहवालात अधिसत्तेविषयी व्याख्या करण्यात आलेली आहे.
७. जॉन स्टूअर्ट मिल यांनी प्रामुख्याने **नागरिक** स्वातंत्र्याच्या पूरस्कार केला.
८. समाजात मानवी संबंधाची योग्य व्यवस्था निर्माण करण्यासाठी **न्याय** ही संकल्पना आवश्यक मानली जाते.
९. "केव्हाही आणि कुठेही केलेल्या तात्विक किंवा शास्त्रीय ज्ञानाच्या ज्या संकल्पनेमुळे आम्ही आज राहत असलेल्या आणि उद्याही राहणार आम्ही समज वाढते." याला राजकीय सिद्धांत असे **अँड्र्यू हॅकर** ने म्हटले.
१०. अनुभववादी दृष्टीकोन २० व्या शतकात अस्तित्वात आले तरी त्याचा पाया रचनास **ऑरिस्टॉटल** हा पहिला विचारवंत होता.
११. मूल्य आणि आदर्श ऐवजी आधुनिक राज्यशास्त्र यावर **वास्तविकता, मूल्य निरपेक्षता व शास्त्रीयता** आपल्या लक्ष केंद्रित करते.

१२. राज्य शक्तीवर आधारित यंत्रणा आहे अशी यंत्रणा आहे, याची निर्मिती भांडवलदार वर्गाने कामगार वर्गाचे शोषण करण्याकरिता कमी केली आहे, असे **कार्ल मार्क्स** ला वाटते.
१३. १२१७ वर्षाचे अधिकारपत्र नागरिक स्वातंत्र्याची सनद मानली जाते.
१४. 'आपल्या इच्छेनुसार इतर व्यक्तीचे अथवा व्यक्तीसमूहाचे वर्तन बदलविण्याची पात्रता म्हणजे सत्ता होय.' असे **टॉनी** चे मत आहे?
१५. सर्व प्रकारच्या बंधनाचा अभाव म्हणजे स्वतंत्र नव्हे तर विवेकी बंधनाची व्यवस्था म्हणजे स्वतंत्र असे **मॅकेनी** ने म्हटले आहे.
१६. रुसोच्या मते राज्याची लोकसंख्या १०,००० असावी.
१७. बंधनाचा अभाव हा स्वातंत्र्याचा **नकारात्मक** असा अर्थ आहे.
१८. सरकार/शासन हा राज्याचा **तिसरा** महत्त्वाचा व आवश्यक घटक आहे.
१९. **सार्वभौम सत्ता** हा राज्याच्या चौथा आवश्यक व सर्वात महत्त्वाचा घटक आहे.
२०. व्यक्तीला कुणीही स्वामी नाही तसेच व्यक्तीचे अधिकार शाश्वत असतात हे **उदारमतवादी** दृष्टिकोनाचे तत्त्व आहे.
२१. राज्याच्या व्यक्तिगत आधार लोकसंख्या आहे तर भौतिक आधार भूप्रदेश आहे, असे **ब्लट्श्ली** म्हणतो.
२२. उदारमतवादी दृष्टीकोनानुसार व्यक्तीला प्राप्त असलेले **निसर्ग दत्त** अधिकार आहेत.
२३. वर्गहीन समाज निर्माण करण्यासाठी मार्क्सवादाने **क्रांतीचा** मार्ग सुचविला आहे.
२४. लष्करी सामर्थ्य, बळ, शक्ती या आधारावर निर्माण झालेली सत्ता ही **नग्न सत्ता** आहे.
२५. **भूप्रदेश, लोकसंख्या, शासन व सार्वभौम** सत्ता राज्याचे घटक आहेत.
२६. दारिद्र्य, बेकारी व शोषण नष्ट करून प्रत्येक व्यक्तीला आर्थिक सुरक्षितता मिळवून देणे याला **आर्थिक समता** म्हणता येईल.
२७. उदारमतवादी विचारवंतांच्या मते राज्य हे **मनुष्य निर्मित** आहे.
२८. सुयोग्य नातेसंबंधांची जोडणी करणे हे **न्यायाच्या** संदर्भात वापरले जाते?

२९. लोकांना मान्य असलेली सत्ता म्हणजे **अधिसत्ता** होय.
३०. कायद्यापुढे सर्वांना समान मानणे सरकारी व सार्वजनिक पद देतांना योग्यता व पात्रता या व्यतिरिक्त कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव न करणे याला **राजकीय समता** म्हणता येईल.
३१. अमेरिकन स्वातंत्र्य युद्धाचा जाहीरनामा १७७६ साली प्रकाशित झाला.
३२. १९ व्या शतकापर्यंत राजकीय सिद्धांताचे स्वरूप हे **आदर्शवादी, भौतिकवादी, शास्त्रशुद्ध व आधुनिक** होते.
३३. समाजात प्रचलित असलेली रूढी, परंपरा यावर आधारित असलेल्या अधिसत्तेला **परंपरागत अधिसत्ता** म्हणतात.
३४. नकारात्मक स्वातंत्र्याची संकल्पना **जे. एस. मिलने** मांडली.
३५. समाजाचा एक घटक या नात्याने प्रत्येकाला आपला सर्वांगीण विकासाची संधी हे **सामाजिक न्यायामध्ये** अभिप्रेत आहे.
३६. धर्म, वंश, जात, लिंग या आधारावर भेदाभेद न करता सर्वांना समान संधी याला **सामाजिक समता** म्हणतात.
३७. स्त्रिया आणि पुरुष यांच्यामध्ये कोणताही भेद नाही याचे समर्थन न्यायाचा **स्त्रीवादी दृष्टीकोन** करतो.
३८. शासनावर टीका करण्याचा, मतदान करण्याचा अधिकार हा **राजकीय अधिकार** आहे.
३९. मराठी भाषेतील स्वातंत्र्य हा शब्द इंग्रजी **लिबर्टी** या शब्दाचे रूपांतर आहे.
४०. **दोन** व्यक्ती असल्याशिवाय सत्तासंबंध निर्माण होत नाही.
४१. आदर्श राज्यासाठी **९,०४०** लोकसंख्या पुरेशी आहे, असे प्लेटोला वाटते.
४२. 'दिसते तसे नसते' ही म्हण लक्षात घेतल्यास **भ्रामक किंवा दिखाऊ** सत्तेचा अर्थ बोध होतो.
४३. व्यक्तीच्या अन्न, वस्त्र, निवारा पूर्ण करण्याचा व्यक्तीचा अधिकार मान्य करणे ही **आर्थिक समता** आहे.

४४. सिद्धांत (Theory) हा शब्द ग्रीक भाषेतील थिआ (Thea) शब्दापासून आलेला आहे. थिआ म्हणजे चष्मा, दृष्टी, पाहणे किंवा एकत्र करणे.
४५. शाश्वत मूल्ये व आदर्श प्रमाण मानून त्या आधारे आदर्श राजकीय जीवन आणि सामाजिक संस्थांचे स्वरूप कसे असावे याचे वर्णन **राजकीय सिद्धांतातून** केले जाई.
४६. अरिस्टॉटलपासून तर कार्ल मार्क्स, मिल, लास्की, महात्मा गांधी पर्यंतच्या तत्त्वज्ञांनी याच पद्धतीने **राजकीय सिद्धांताची निर्मिती** केली.
४७. आदर्शात्मक राजकीय सिद्धांताचे स्वरूप **तत्त्वज्ञानात्मक, मूल्याधिष्ठित, नैतिक, संस्थात्मक** आणि **वर्णनात्मक** होते.
४८. आदर्शात्मक राजकीय सिद्धांतात तत्त्वज्ञानाला मध्यवर्ती स्थान होते. राजकीय तत्वांचा शोध घेण्यासाठी तात्त्विक, विवेकनिष्ठ व निगमनात्मक (Deductive) पद्धतीचा अवलंब केला जाई.
४९. अनुभववादी दृष्टिकोन २० व्या शतकात अस्तित्वात आला असे दिसत असले तरी त्याचा पाया रचणारा **अरिस्टॉटल** हा पहिला विचारवंत होता.
५०. **लॉर्ड ब्राईस**ने सुद्धा प्रत्यक्ष निरीक्षणातून आपला 'मार्डन डेमॉक्रसी' हा ग्रंथ लिहिला.
५१. १९ व्या शतकापर्यंत राजकीय सिद्धांताचे स्वरूप आदर्शात्मक होते. २० व्या शतकात **मॅक्स वेबर, ग्राहम वालास, ऑर्थर बेंटल** यांच्या लिखाणातून अनुभववादाला जोरदार मिळाली.
५२. प्रत्यक्ष किंवा इंद्रियजन्य अनुभवावर आधारित असलेले ज्ञान हेच खरे ज्ञान असते हे **अनुभववादाचे मुख्य सूत्र** आहे.
५३. अनुभववादी अभ्यासक अधिक व्यापक दृष्टीने **राजकीय सिद्धांताचा** विचार करतात.
५४. अनुभववाद्यांचा मुख्य भर **शास्त्रीय पद्धती व साधनांवर** आहे.
५५. तथ्य संकलन आणि तथ्यांमधील कार्यकारण संबंधाचे विश्लेषण करण्यासाठी **नवीन शास्त्रीय तंत्रे व अभ्यास पद्धती** शोधून काढण्यात आल्या.
५६. **मूल्यनिरपेक्ष** दृष्टिकोन हे अनुभववादी राजकीय सिद्धांताचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य होय.

५७. मूल्य आणि आदशाएवजी वास्तविकतेवर **आधुनिक राज्यशास्त्रज्ञ** आपले लक्ष केंद्रित करतात.
५८. अनुभववादी संशोधन, मूल्यनिरपेक्षता आणि शास्त्रीयता हा **आधुनिक राजकीय सिद्धांताचा गुण** आहे.
५९. **ॲरिस्टॉटल** म्हणतो, 'मानवी जीवनाच्या गरजा भागविण्यासाठी राज्य अस्तित्वात आले आणि श्रेष्ठ जीवन प्राप्त करून देण्याच्या उद्देशाने ते आजतागायत टिकून आहे.'
६०. **गार्नरच्या** मते, "राज्यशास्त्राचे जेवढे लेखक आहेत तेवढ्या राज्याच्या व्याख्याही आहेत.
६१. आपल्या विविध गरजांच्या पूर्ततेसाठी मनुष्याने अनेक संस्था व संघटनांची निर्मिती केली. राज्य त्यांच्यापैकी एक संघटना आहे. आपल्या **राजकीय गरजांच्या पूर्तीसाठी** मनुष्याने राज्याची स्थापना केली.
६२. व्यक्तीच्या विकासासाठी आवश्यक असणारी सामाजिक परिस्थिती म्हणजे **अधिकार** होय.
६३. समाजातून विशेषाधिकार नष्ट करणे याला **समता** म्हणतात.
६४. अधिकार निसर्ग सिद्ध आहे मनुष्याला जन्मताच काही अधिकार मिळतात, हे या अधिकाराच्या **नैसर्गिक सिद्धांताचे** मुख्य सूत्र आहे.
६५. जॉन रॉल्स ने वितरणात्मक न्यायाचा सिद्धांत **थेरी ऑफ जस्टीस** या ग्रंथात मांडला आहे.
६६. सत्तेचा **बलसाधने** हा एक आधार आहे.
६७. राज्य ही एक आदर्शवादी संघटना असून उच्च ध्येयाच्या पूर्तीसाठी ती निर्माण झाली आहे. **प्लेटो, ॲरिस्टॉटल, हेगेल, ग्रीन** इत्यादी प्राचीन ग्रीक विचारवंतांनी याच दृष्टिने राज्याचा विचार केला.
६८. **ॲस्टीन** च्या मते व्यक्तिवादी विचारक राज्याला आवश्यक आपत्ती मानतात. राज्यामुळे व्यक्ती-स्वातंत्र्यावर बंधने येतात म्हणून ती आपत्ती आहे.

६९. **राज्य** ही वर्गीय व्यवस्था असून एका वर्गाने दुस-या वर्गावर अधिपत्य गाजविण्यासाठी किंवा त्यांचे शोषण करण्यासाठी निर्माण केलेली यंत्रणा आहे असे **ओपेनहिमर व मार्क्स** मानतात.
७०. राज्य ही शक्तीवर आधारित संरचना आहे असे **मॅकेव्हेली व ट्रॉड्स्क** यांचे मत आहे.
७१. **अनेकसत्तावादी (बहुलवादी)** विचारक राज्याला समाजातील इतर अनेक संस्था व संघटनेसारखी एक संस्था मानतात.
७२. सर्वकषराज्यवादी राज्याला सर्वोच्च आणि सर्वव्यापी संस्था मानतात, **ऑस्टीन** यांच्या मते संपूर्ण मानवी जीवनावर राज्याचा अधिकार असतो.
७३. **ऑरिस्टॉटल** : “राज्य हा कुटुंब आणि खेड्यांचा असा समूह आहे की ज्याचा उद्देश मानवाला श्रेष्ठ आणि स्वयंपूर्ण जीवनाची प्राप्ती करून देणे हा आहे.”
७४. **ब्लॉन्ट्श्ली** : ‘एखाद्या विशिष्ट भूप्रदेशात राजकीयदृष्ट्या संघटित लोकसमुदायाला राज्य म्हणतात’, ही व्याख्या एकांगी व अपूर्ण आहे. **बर्जेसने** देखील अशीच व्याख्या केली.
७५. **वुड्रो विल्सन** : “एका निश्चित भूप्रदेशात कायद्याच्या निर्मितीसाठी संघटित झालेल्या लोकसमुदायाला राज्य असे म्हणतात.”
७६. **कार्लमार्क्स**च्या मते, ‘राज्य शक्तीवर आधारित अशी यंत्रणा आहे की ज्याची निर्मिती एका वर्गाने (भांडवलदार) दुस-या वर्गाचे (कामगार) शोषण करण्याकरिता केलेली आहे.’
७७. **गार्नर** : “एखाद्या निश्चित भूप्रदेशावर कमी अथवा जास्त संख्येने स्थायी वास्तव्य करणारा, बाह्य नियंत्रणापासून जवळजवळ किंवा पूर्णपणे मुक्त असणारा आणि ज्यातील संघटित सरकारची आज्ञा बहुसंख्य लोक स्वभावतः पाळतात असा लोकसमुदाय म्हणजे राज्य होय.”
७८. **ऑरिस्टॉटल**च्या मते राज्याची लोकसंख्या १०,००० ते १,००,००० यांच्या दरम्यान राज्याला स्वयंपूर्ण बनवू शकेल इतकी असावी.
७९. **लोकसमुदाय** ही राज्याची पहिली गरज आहे. लोकसमुदाय असल्याशिवाय राज्याची कल्पना करता येत नाही.

८०. **राज्याचे चार आवश्यक घटक** खालीलप्रमाणे आहेत. (१) लोकसंख्या (Population) (२) निश्चित भूप्रदेश (Territory) (३) सरकार (Government) (४) सार्वभौमसत्ता (Sovereignty)
८१. **प्लेटोच्या** मते राज्याची लोकसंख्या ५,०४० इतकी असावी.
८२. **रुसोने** १०,००० ही लोकसंख्या राज्यासाठी आदर्श मानली आहे.
८३. **भूप्रदेश** हा राज्याचा दुसरा महत्वाचा व आवश्यक घटक आहे.
८४. **ब्लंटश्लीच्या** मते राज्याचा व्यक्तिगत आधार लोकसंख्या आहे तर भौतिक आधार भूप्रदेश आहे.
८५. १७ व्या शतकात **रुसोने** राज्याचा भूप्रदेश मर्यादित असावा असे मत व्यक्त केले आहे.
८६. **सरकार** हा राज्याचा तिसरा महत्वाचा आणि आवश्यक घटक आहे. सरकार असल्याशिवाय राज्य अस्तित्वात येऊ शकत नाही.
८७. **सार्वभौमसत्ता** हा राज्याचा चौथा आवश्यक आणि सर्वात महत्वाचा घटक आहे. सार्वभौमसत्ता असल्याशिवाय राज्य अस्तित्वात येऊ शकत नाही.
८८. **सार्वभौमसत्ता** ही राज्याची अशी सर्वोच्च सत्ता आहे की जी राज्याला इतर सर्व संस्था आणि संघटना यांच्यापेक्षा श्रेष्ठ ठरविते.
८९. **सार्वभौमसत्ता** हा राज्याचा आत्मा आहे. सार्वभौमसत्ता असेल तोपर्यंत राज्य अस्तित्वात राहते, सार्वभौमसत्ता नष्ट झाली की राज्यही नष्ट होते.
९०. व्यक्तीला स्वतंत्रपणे निर्णय घेऊन स्वाभिमानाने जगता यावे आणि स्वतःच्या इच्छेनुसार आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास घडवून आणता यावा म्हणून राज्याच्या कार्यक्षेत्राच्या सदर्भात **अहस्तक्षेपाच्या धोरणाचा पुरस्कार** उदारवादाकडून करण्यात आला.
९१. **१९ व्या** शतकातील अमेरिकेचे स्वातंत्र्ययुद्ध आणि फ्रान्सच्या राज्यक्रांतीला प्रेरणा देण्यात उदारवादाची महत्वाची भूमिका होती.

९२. **उदारवाद** व्यक्तीला साध्य आणि राज्य व समाजाला व्यक्तीच्या कल्याणाचे साधन मानतो.
९३. उदारवादी दृष्टिकोनानुसार व्यक्तीला प्राप्त असलेले अधिकार हे **निसर्गदत्त** आहेत. व्यक्तीला जन्मतःच काही अधिकार मिळतात.
९४. **लॉक**च्या मते जीवित, स्वातंत्र्य व संपत्ती हे तीन मुख्य नैसर्गिक अधिकार आहेत. अधिकार हे निसर्गदत्त असल्याने ते राज्य व समाज निर्माण होण्याच्या आधीपासून अस्तित्वात आहेत.
९५. **व्यक्तिस्वातंत्र्याचा** समर्थक असल्यामुळे उदारवादाने स्वाभाविकच लोकशाही शासनाचा पुरस्कार केला आहे.
९६. **मार्क्सवादानुसार** समाजाची विभागणी परस्परविरोधी अशा दोन वर्गात झाल्यानंतर राज्य अस्तित्वात आले.
९७. **मार्क्सवादानुसार** प्रभावशाली वर्ग राजकीय यंत्रणेचा वापर स्वतःच्या हितरक्षणासाठी करताना आश्रित वर्गाचे शोषण करतो.
९८. वर्गविहीन समाज निर्माण करण्यासाठी क्रांतीचा मार्ग **मार्क्सवादाने** सुचविला आहे. क्रांतीनंतर निर्माण होणा-या समाजवादी समाजामध्ये वर्ग राहणार नाहीत व त्यामुळे वर्ग संघर्षाला आळा असेल.
९९. **१९६०** नंतरच्या आधुनिक शास्त्रज्ञांनी मांडलेले सिद्धांत म्हणजे अनुभव अन्य सिद्धांत होय असे म्हणता येईल.
१००. **मार्क्स**च्या मते, राज्य ही शोषण करणारी संस्था आहे. जनतेच्या कल्याणकारी राज्याचा उदय झालेला नाही तर भांडवलदार वर्गाच्या हितसंबंधाचे रक्षण करण्याकरिता राज्याचा उदय झाला.
१०१. **मार्क्स**च्या मते, राज्य ही निसर्गनिर्मित ईश्वराने निर्माण केलेली किंवा सामाजिक करारातून निर्माण झालेले संस्थान आणि इतर राज्यांची निर्मिती समाजाचे दोन वर्गात

विभाजन झाल्यानंतर निर्माण झाले. समाजात दोन वर्ग कायमस्वरूपी आहेत एक आहे रे व दुसरा नाही रे.

१०२. सत्ताधा-राजवळ काही अलौकिक किंवा दैवी गुण आहेत अथवा सत्ताधा-याला नैसर्गिक शक्ती प्राप्त आहे असा विश्वास लोकांमध्ये निर्माण झालेला असेल आणि लोक त्याच्या आज्ञा आंनदाने पाळत असतील तर **दिव्यवलयी अधिसत्ता** निर्माण होते.

१०३. **हिटलर, लेनिन, प्रे. नासेर, पं. नेहरू, महात्मा गांधी, इंदिरा गांधी** इत्यादी अनेक सत्ताधा-यांची नावे या संदर्भात सांगता येतील. आपल्या अलौकिक व्यवितमत्त्वाच्या आधारे त्यांनी अलोट लोकप्रियता मिळविली होती आणि लोकांच्या मनावर राज्य केले होते.

१०४. प्राचीन व दीर्घकाळापासून समाजामध्ये अस्तित्वात असणा-या परंपरांच्या आधारावर निर्माण झालेली सत्ता म्हणजे **पारंपारिक सत्ता** होय.

१०५. लष्करी सामर्थ्य, बळ, शक्ती या आधारावर निर्माण झालेली सत्ता म्हणजे **नग्न सत्ता** होय.

१०६. प्रस्थापित सत्तेविरुद्ध क्रांती उठाव करून निर्माण केलेल्या सत्तेला **क्रांतिकारक सत्ता** म्हणता येईल.

१०७. हिटलर, मुसोलीनी, गांधी, चर्चिल यांच्याजवळ असणारी अधिसत्ता **दिव्यवलयी** आहे.

१०८. राज्य हे प्रभावशाली वर्गाच्या हितरक्षणाचे साधन आहे.' असे **मार्क्सवादींचे** मत आहे.

१०९. प्रस्थापित सत्तेविरुद्ध क्रांती उठाव करून निर्माण केलेली सत्ता म्हणजे **क्रांतिकारक सत्ता** होय.

११०. लिखित संविधान राजकीय महत्त्व, संख्येत यांच्या आधारावर निर्माण झालेली सत्ता म्हणजे **विधिवत सत्ता** होय.

१११. "दिसते तसं नसते", ही म्हण लक्षात घेतल्यास **दिखाऊ किंवा ब्राह्मण सत्तेच्या** अर्थबोध होतो.

११२. इंग्रजी भाषेतील Authority या राज्यशास्त्रीय सत्तेसाठी मराठीत **अधिसत्ता** हा शब्दप्रयोग केला जातो.
११३. मराठी भाषेतील **स्वातंत्र्य** हा शब्द इंग्रजी भाषेच्या Liberty या शब्दाचे रूपांतर आहे. Liberty हा शब्द लॅटीन भाषेतील Liber पासून बनलेला आहे.
११४. समाजजीवनात व्यक्तीला आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास घडवून आणण्यासाठी जे अधिकार व स्वातंत्र्य आवश्यक असते, त्या स्वातंत्र्याचा समावेश **नागरिक स्वातंत्र्यात** केला जातो.
११५. कायद्यापढे सर्वांना समान मानणे आणि सरकारी व सार्वजनिक पद देताना योग्यता आणि पात्रता या व्यतिरिक्त अन्य कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव न करणे याला **राजकीय समता** म्हणता येईल.
११६. **आर्थिक न्याय (Economic Justice)** : प्रत्येक व्यक्तीला अन्न, वस्त्र, निवास आणि रोजगार या गोष्टी मूलभूत अधिकार म्हणून मिळाव्यात, श्रीमंत व गरीब यांच्यात तफावत राहू नये, आर्थिक सत्तेच्या अवाजवी केंद्रीकरणाला प्रतिबंध घालण्यात यावा.
११७. राज्यसंस्था अस्तित्वात येण्यापूर्वी व्यक्ती जे स्वातंत्र्य उपभोगत होता हॉब्स, लॉब्स, रुसोने **नैसर्गिक स्वातंत्र्य** म्हटले आहे.
११८. नागरिक अधिकार प्रदान करताना राज्याने धर्म, वंश, जात, भाषा, लिंग, भूप्रदेश इत्यादीच्या आधारावर कोणताही भेदभाव न करता सर्व नागरिकांना समान अधिकार देणे याला **नागरिक समता** म्हणता येईल.
११९. १७७६ मध्ये **अमेरिकन स्वातंत्र्ययुद्धाचा जाहिरनामा** प्रकाशित करण्यात आला.
१२०. समाजातून विशेषाधिकार आणि उच्च-नीच भेदभाव नष्ट करून समाजाचा एक घटक या नात्याने प्रत्येक व्यक्तीला समान सामाजिक दर्जा देणे, जन्म, जात, लिंग, धर्म इत्यादीच्या आधारावर कोणताही भेदभाव न करता प्रत्येकाला आपल्या व्यक्तिमत्त्व गुणांच्या आधारावर सामाजिक विकासाची संधी देणे, याला **सामाजिक समता** म्हणतात.

१२१. **राजकीय अधिकाराच्या** अंतर्गत मतदानाचा अधिकार, निवडणूक लढविण्याचा अधिकार, सार्वजनिक व सरकारी पद प्राप्त करण्याचा अधिकार, सरकारवर टीका करण्याचा अधिकार इत्यादी अधिकारांचा समावेश होतो.
१२२. दारिद्र्य, बेकारी व शोषण नष्ट करून प्रत्येक व्यक्तीला आर्थिक सुरक्षितता मिळवून देणे, अन्न, वस्त्र, निवारा इत्यादी प्राथमिक गरजा पूर्ण करण्याचा व्यक्तीचा अधिकार मान्य करणे आणि नागरिक व राजकीय अधिकारांचा उपभोग घेण्याइतपत आर्थिक कुवत प्रत्येक व्यक्तीत निर्माण करणे याला **आर्थिक समता** म्हणता येईल.
१२३. **लास्कीने** आर्थिक समतेला सर्वात जास्त महत्त्व दिले आहे. तो म्हणतो, आर्थिक समतेशिवाय राजकीय समता आणि स्वातंत्र्य निव्वळ कल्पना ठरतात.
१२४. व्यक्तीला राज्याचा घटक या नात्याने जे स्वातंत्र्य प्राप्त होते, त्याला **नागरी स्वातंत्र्य** म्हणतात.
१२५. मतदान करण्याचा अधिकार, निवडणूक लढविणे, पद प्राप्त करणे, सरकारवर टीका करणे या चारही गोष्टींचा विचार **राजकीय स्वातंत्र्यात** केला जातो.
१२६. **नकारात्मक स्वातंत्र्याची संकल्पना** जे. एस. मिल व्यक्तीच्या कृतीचे आत्मलक्षी आणि अन्यलक्षमी असे दोन भाग पडतात.
१२७. व्यक्तीच्या अन्न, वस्त्र, निवारा या गरजा राज्यांमध्येच भाग्यला पाहिजे. यासाठी आवश्यक असणारे वातावरण राज्यांमध्ये निर्माण व्हायला पाहिजे. आर्थिक प्रगतीसाठी समान संधी आणि समान कामाबद्दल समान मोबदला आणि मोबदल्यानुसार काम हे देखील **आर्थिक स्वातंत्र्य** आहे.
१२८. निसर्गाने भेदाभेद नष्ट करणे हा समतेच्या अर्थ नाही. परंतु मानवनिर्मित विषमता व भेदभाव आहे याला नष्ट करून समाजाचा एक घटक या नात्याने प्रत्येक व्यक्तीला आपला सर्वांगीण विकास करण्यासाठी आपल्या योग्यतेनुसार व समतेनुसार विकास करण्याची **समान संधी** होय.

१२९. सामाजिक, आर्थिक व राजकीय स्वातंत्र्याचा अधिकार संस्था आणि संघटना स्थापन करण्याचा अधिकार, संपत्तीचा अधिकार, रोजगाराचा अधिकार, उद्योग किंवा व्यवसाय करण्याचा अधिकार, करार करण्याचा अधिकार, शैक्षणिक अधिकार, जीविताचा अधिकार, कौटुंबिक जीवनाचा अधिकार इत्यादी. - **सामाजिक अधिकार**.
१३०. नागरिकांना राज्यकारभारात सक्रियतेने सहभागी होता यावे म्हणून राज्याकडून काही अधिकार प्रदान केले जातात. राजकीय अधिकारात पुढील अधिकार समाविष्ट असतात - मतदानाचा अधिकार, निवडणूक लढविण्याचा अधिकार, राजकीय पद प्राप्त करण्याचा अधिकार, सरकारच्या ध्येयधोरणावर टीका करण्याचा व सरकारला विरोध करण्याचा अधिकार शासनाकडे अर्ज करण्याचा अधिकार इत्यादी. - **राजकीय अधिकार**.
१३१. Jus (जस) या मूळ लॅटीन शब्दापासून Justice (न्याय) हा शब्द आलेला आहे. जस या शब्दाचा अर्थ होतो एकत्र आणणे, बसवणे, जोडणे किंवा समन्वय साधणे.
१३२. **रॉल्सचा न्यायाचा सिद्धांत** : अमेरिकेतील समकालीन विचारवंत **जॉन रॉल्स**ने आपल्या एथेअरी ऑफ जस्टीस या ग्रंथातून न्यायाचा सिद्धांत प्रस्तुत केला आहे.
१३३. समता ही मूलतः समतलन प्रक्रिया आहे असे **प्रा. लास्की** म्हणतो.
१३४. वर्तनवादी दृष्टिकोनाचे वैशिष्ट्ये म्हणजे **शास्त्रशुद्धता, व्यवस्थितपणा व मूल्यनिरपेक्षता** होय.
१३५. आई-वडील, गुरुजनांचा आदर हे **नैतिक अधिकार** अधिकारांमध्ये अभिप्रेत आहे.
१३६. आहे रे (Have) आणि नाही रे (Have not) हे **माक्सवादाशी** संबंधित आहे.
१३७. वस्तू व सेवांचे समान वितरण हे **आर्थिक** न्यायामध्ये अभिप्रेत आहे.
१३८. प्लेटो, अॅरिस्टॉटल तर कार्ल माक्स पर्यंत या विचारवंतांनी मांडलेल्या सिद्धांताचे विवेचन **आदर्शवादी** सिद्धांतांमध्ये केले जाते.